

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCANDA BAZEL III STANDARTLARINA KEÇİDİN İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİRİNİN TƏDQIQI

İxtisas: 5308.01 - Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: 53 - İqtisad elmləri

İddiaçı: **Ayaz Rafik oğlu Museyibov**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

iqtisad elmləri namizədi
Anar Rauf oğlu Məmmədov

Rəsmi opponentlər:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Ümüdvar Qənbər oğlu Əliyev

iqtisad elmləri doktoru, dosent
Elşən Əli oğlu İbrahimov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Jalə Rəhman qızı Əliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya Şurası.

**Dissertasiya şurasının
sədri:**

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yaşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

**Dissertasiya şurasının
elmi katibi:**

iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Suqra İnqilab qızı Hübətova

**Elmi seminarın
sədri:**

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi: Obyektiv iqtisadi qanunauyğunluqlarla fəaliyyət göstərən bazar iqtisadiyyatı şəraitində makroiqtisadi proseslərin idarəedilməsi sistemində əsas aparıcı xətlərdən biri də ölkənin maliyyə-bank sistemidir. Bu baxımdan, bank sistemi zəif olan bir dövlətin yüksək iqtisadi inkişaf dinamikasından danışmaq qeyri-mümkündür. Riskli fəaliyyət sahəsi hesab edilən bank sisteminin səmərəli tənzimlənməsi iqtisadi inkişafa nail olunmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu tənzimlənmə prinsipləri isə global arenada əksər tənzimləmə qurumlarının qəbul etdiyi vahid Bazel standartlarına əsaslanır. Bazel III standartlarının məqsədi global maliyyə sisteminin etibarlılığını və sabitliyini artırmaq, azad rəqabət mühitinə və risklərə daha əhatəli bir yanaşma tətbiq etmək, beynəlxalq bank sisteminin sərhədlərarası işləmə prinsiplərini vahid əsaslarla formalaşdırmaqdan ibarətdir. Ölkəmizdə bank sektorunun Bazel standartları əsasında tənzimlənməsi tarixi olduqca qısadır və Bazel III standartlarının səmərəli və ölkə iqtisadiyyatının və bank sektorunun lokal xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiqi xüsusi zərurət təşkil edir. Məhz buna görə də, Bazel III standartlarının ölkənin iqtisadi inkişafına təsir göstərməsi kontekstində araşdırılması xüsusi araşdırma tələb edir və dissertasiya işinin aktuallığını göstərir.

Bank sektoru və real sektorun qarşılıqlı əlaqəsinin ümumi iqtisadiyyat kontekstində araşdırılmasına bir sıra xarici və yerli görkəmli iqtisadçı alimlərimizin əsərləri həsr edilmişdir. Bank sektorunun inkişafının real sektora təsirlərinin və iqtisadi inkişafda rolunun öyrənilməsində görkəmli alimlərdən S.Məmmədov, Ü.Əliyev, M.Bağırov, M.Həsənlı, Z.Məmmədov, A.Kərimov, Ə. Ələkbərov, E.Sadıqov, İ.Seyfullayev və digərlərinin araşdırmaları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, iqtisadiyyatın bank və real sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsinin müasir xüsusiyyətləri bu sahədə araşdırmaların davamının zəruriliyini göstərir, bank və real sektorların qarşılıqlı əlaqəsinin müasir tədqiqatının nəzəri-metodoloji bazasının araşdırılması, real sektorun ən qabaqcıl metodoloji bazalardan olan Bazel III -ə keçidin təmsalında bank sektoru vasitəsi ilə inkişafının təmin edilməsinin təhlili tələb olunur. Məhz bu dissertasiya işində beynəlxalq

elmi ədəbiyyatlarda da kifayət qədər çətin və mürəkkəb xarakterə malik olması ilə fərqləndirilən, birmənalı münasibətin olmadığı, lakin bank sektorunun inkişafı baxımından tətbiqi mühüm əhəmiyyətə malik olan Bazel III standartları və onun bank sektoru vasitəsi ilə iqtisadi inkişafa təsirləri araşdırılmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektini iqtisadiyyatın mühüm tərkib elementi kimi Azərbaycanın bank sisteminin iqtisadi inkişafda rolu təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə analitik yanaşma əsasında bank sisteminin tənzimlənməsi, Bazel III standartlarının tətbiqinin diaqnostik vəziyyəti və bu tənzimləmənin təsiri ilə bağlı yaranan iqtisadi inkişaf göstəriciləri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Bazel III prinsipləri əsasında bank sektorunun iqtisadi inkişafa dəstəkləyici rolunun artırılması və bu istiqamətdə Bazel III standartlarının tətbiqinin yaradacağı çağırış və imkanların öyrənilməsi, ölkənin bank sektorunda Bazel III standartlarına keçidlə bağlı yanaşmanın formalaşdırılması üzrə elmi təkliflərin verilməsidir. Qeyd olunan məqsədə çatmaq üçün tədqiqat işində aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- ölkədə bank sektorunun mövzud tənzimlənmə nəzarəti təcrübəsinin öyrənilməsi, təkmilləşdirilməsi üçün elmi təkliflərin formalaşdırılması;
- maliyyə-bank sisteminin iqtisadi inkişafın drayverlərindən biri kimi funksional əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi;
- maliyyə-bank sektorunun mövcud inkişaf xüsusiyyətlərinin təhlili və problemlərin araşdırılması;
- Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf trendlərinin təhlili və gücləndirilməsi üzrə təkliflərin formalaşdırılması;
- iqtisadiyyatın bank və real sektorun qarşılıqlı əlaqəsi və onların inkişaf xüsusiyyətlərinin ortaya çıxarılması;
- Bazel prinsiplərinə əsaslanan bank nəzarətinin beynəlxalq prinsiplərinin təhlili və onların Azərbaycanda mümkün tətbiqi şərtlərini və iqtisadi inkişafa təsirlərinin tədqiq edilməsi;
- Azərbaycanda Bazel III standartlarına keçidlə bağlı bank sektoru və iqtisadi inkişaf üçün yarana biləcək risk və çağırışların öyrənilməsi və konkret elmi təkliflərin formalaşdırılması.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində analitik, statistik, təhlil-sintez, müqayisəli təhlil, sistemli təhlil, situasiyalı yanaşma, diaqnostik

qiymətləndirmə, iqtisadi-statistik qruplaşdırma, məntiqi ümumiləşdirmə, VAR modeli əsasında ekonometrik təhlillər, Kuk əmsalı üzrə simulyasiya və riyazi hesablamalar, BSKİ üzrə riyazi hesablamalar, Komplayens əmsalı üzrə riyazi hesablama, GZİT, PESTEL təhlilləri, Bazel III üzrə diaqnostik qiymətləndirmə, HHI üzrə hesablamalar, beynəlxalq indekslər üzrə qiymətləndirmələr, korporativ xəritləşdirmə, ekspert qiymətləndirməsi və s. metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin nəzəri əsası kimi müxtəlif ölkələrin iqtisadçı alimlərinin bank sektorunun mövcud vəziyyəti, onun iqtisadi inkişafda rolunun artırılması, Bazel III-ə keçid məsələlərinə həsr olunmuş əsərləri, Azərbaycan Respublikasının ali qanunvericilik və icra orqanlarının sərəncam, fərman, qanun, qərar və normativ sənədləri götürülmüşdür. Tədqiqat işində Mərkəzi Bank, Dövlət Statistika Komitəsi və digər qurumların, özəl müəssisələrin, müvafiq icra qurumlarının, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq Hesablaşmalar Bankı, Bazel Komitəsinin məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar: Dissertasiya işində Bazel III standartlarına keçid vasitəsi ilə bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun artırılmasının obyektivliyini əks etdirən müddəalar müdafiəyə çıxarılır:

1. Bazel III standartlarının yaranması zərurətləri və nəzəri-metodoloji əsaslarının araşdırılması;
2. Bazel III standartlarının və bankçılığın iqtisadi inkişafa təsir mexanizmlərinin öyrənilməsi;
3. Azərbaycan iqtisadiyyatının və bank sektorunda inkişaf trendlərinin və qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili;
4. Azərbaycanda bank qanunvericiliyinin və bank sektorunda real vəziyyətin Bazel III standartlarına uyğunlaşdırılmasının müqayisəli qiymətləndirilməsi;
5. Azərbaycanda bankçılığın iqtisadi inkişafda rolunun artırılması imkanları və mexanizmlərinin öyrənilməsi;
6. Bazel III standartlarının Azərbaycan bank sektoru və iqtisadiyyatı üçün yaradacağı potensial faydaları və xərclərinin qiymətləndirilməsi;
7. Bazel III prinsiplərinin tətbiqi üzrə xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili əsasında və yerli bank sektorunun spesifik xüsusiyyətləri

nəzərə alınmaqla Azərbaycan bank sisteminin Bazel III standartlarına keçid imkanlarının və Azərbaycan üçün optimal yol xəritəsinin müəyyənəşdirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Təqdim olunan tədqiqat işi Azərbaycanda Bazel III standartlarının tətbiqi vasitəsi ilə bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolunun öyrənilməsi problemlərinin kompleks araşdırılması istiqamətində ilk elmi işlərdəndir. Tədqiqatın nəticəsində əldə olunmuş elmi yeniliklər kimi aşağıdakıları qeyd etmək gərəkdir:

- Bazel III standartlarına keçidin milli iqtisadiyyatın inkişafına potensial təsirləri qiymətləndirilmiş, standartlara keçidin səbəb olacağı xərclərin azaldılması və faydalarının artırılması istiqamətləri müəyyənəşdirilmişdir;

- ölkənin bank sektorunun tənzimlənməsinin cari vəziyyəti kompleks formada qiymətləndirilmiş və təkmilləşdirilməsi üzrə Bazel III standartlarının potensialından səmərəli və uyğun qaydada istifadə ilə əlaqəli təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür;

- Azərbaycanın bank sektoru üzrə strateji təhlillər aparılmış, Bazel III standartlarına keçidə mane olan amillər müəyyənəşdirilmişdir;

- Bazel III standartlarına keçidin bank sektoru və ölkə iqtisadiyyatı üçün inkişafa səbəb ola biləcək tərəfləri və optimal keçid imkanları üzrə konkret elmi təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır;

- Bank sektorunun iqtisadi inkişafda rolu tədqiqatçı mövqeyindən dəqiqləşdirilmiş və iqtisadi inkişafa mane olan amillər müəyyənəşdirilərək, bu maneələrin aradan qaldırılması yolları göstərilmişdir;

- Bank sektoru vasitəsi ilə maliyyələşdirmə və real iqtisadiyyat sektorlarının inkişaf dinamikaları müqayisəli təhlil olunmuş, real sektorun maliyyələşdirmə imkanlarının artırılması məqsədi ilə konkret təkliflər irəli sürülmüşdür;

- Azərbaycan bank sektorunun Bazel III standartları əsasında və kompleks inkişafı üzrə təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti makro səviyyədə bank sistemlərinin Bazel III standartları çərçivəsində tənzimlənməsinin qiymətləndirilməsi, bankların maliyyə-iqtisadi potensialının yaxşılaşdırılması, banklarda və digər maliyyə institutlarında Bazel III çərçivəsində ümumi tənzimləmə çərçivəsinin müəyyənəşdirilməsi, bank sisteminin iqtisadi inkişafa təsirləri

ilə bağlı təkliflərin verilməsindən ibarətdir. Bu təklif və tövsiyələrdən sivil maliyyə bazarının formalaşması və inkişafı üçün əsas istiqamətləri müəyyənləşdirən qanunvericilik, proqnoz və proqram xarakterli sənədlərin işlənilib hazırlanmasında, sosial-iqtisadi proseslərin təhlili və proqnozlaşdırılmasında, Mərkəzi Bankda bank tənzimlənməsi siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, ali məktəblərdə “bank işi”, “maliyyə bazarları”, “inkişaf iqtisadiyyatı” kimi fənlərin tədrisi prosesində, eləcə də elmi-tədqiqat işlərində istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi: Dissertasiya işinin əsas nəzəri müddəaları və tədqiqat işindən irəli gələn praktiki təkliflər 2020-2024-cü illərdə elmi, elmi-praktiki konfranslarda sistemətik olaraq məruzə edilmiş, elmi jurnallarda dərc olunmuşdur. Aktual problem kimi daimi fəaliyyət göstərən elmi seminarlarda və elmi-praktiki konfranslarda məruzə olunmuşdur. Dissertasiya mövzusu üzrə müəllifin ümumi həcmi 161 çap vərəqi olan 16 elmi əsəri çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı: Tədqiqat Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi: Dissertasiya işi, giriş (12012 işarə), 3 fəsil (I fəsil – 73980 işarə, II fəsil – 95822 işarə, III fəsil – 79247 işarə), nəticə və təkliflər (23538 işarə), həmçinin ixtisarlara siyahısı və 234 adda ədəbiyyatdan ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi (36 cədvəl, 34 qrafik, 2 şəkil və 234 adda ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla) 284599 işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÜNDƏRİCATI

GİRİŞ

I Fəsil. Bazel III prinsiplərinin bankçılığa və iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri təhlili

- 1.1. Bazel standartlarının yaranmasının zəruri tarixi şərtləri və yenilikləri
- 1.2. Bazel III prinsiplərinin nəzəri əsasları
- 1.3. İqtisadi inkişaf və bankçılıq arasındakı əlaqələrin nəzəri təhlili
- 1.4. İqtisadi inkişafa Bazel III standartlarının təsir amillərinin təhlili

II. Fəsil. Bazel III prinsiplərinə əsaslanan bankçılıq təcrübəsinin öyrənilməsi və Azərbaycanın bank sektorunda tətbiqi imkanlarının qiymətləndirilməsi

- 2.1. Bazel III prinsiplərinin tətbiqi və iqtisadi inkişafa təsiri üzrə beynəlxalq təcrübənin təhlili
- 2.2. Azərbaycan bank sektorunda inkişaf trendlərinin təhlili
- 2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf trendlərinin qiymətləndirilməsi
- 2.4. Azərbaycan bank sisteminin Bazel III standartlarına keçid şəraitinin diaqnostik təhlili
- 2.5. Azərbaycanda bank qanunvericiliyinin Bazel III əsasında təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

III. Fəsil. İqtisadi inkişafın təmin edilməsində Bazel III standartlarının və bankçılığın rolunun gücləndirilməsi mexanizmləri

- 3.1. Azərbaycanda iqtisadi inkişafa bankçılığın təsir imkanları və perspektivləri
- 3.2. İqtisadi inkişafa Bazel III-ün ləngidici təsirlərinin azaldılmasında bank sektorunun fundamental imkanlarının artırılması mexanizmləri
- 3.3. Azərbaycanın iqtisadi inkişafına Bazel III standartlarına keçidin təsirinin optimallaşdırılması üzrə yol xəritəsi

Nəticə və təkliflər

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

DISSERTASIYANIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflər və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, işin məqsədi, qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün həll olunmuş məsələlər, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar və nəticələrin elmi yeniliyi, praktiki əhəmiyyəti verilmişdir. **Dissertasiyanın “Bazel III prinsiplərinin bankçılığa və iqtisadi inkişafa təsirinin nəzəri təhlili” adlı birinci fəslində** Bazel standartlarının yaranmasının zəruri tarixi şərtləri, Bazel III prinsiplərinin nəzəri əsasları, iqtisadi inkişaf və bankçılıq arasındakı əlaqələrin nəzəri təhlili və iqtisadi inkişafa Bazel III standartlarının təsir amilləri tədqiq edilmişdir.

Bazel Komitəsi beynəlxalq maliyyə bazarlarındakı böhranların məntiqi nəticəsi olaraq 1974-cü ilin sonunda Bank Tənzimləmələri və Nəzarət Tətbiqləri üzrə Komitə kimi qlobal maliyyə böhranlarına cavab vermək üçün yaradılmışdır. Bazel Komitəsinin müxtəlif illərdə beynəlxalq bankçılığın tənzimlənməsi ilə bağlı qəbul etdiyi qaydalar Bazel I, II və III standartları kimi tanınmışdır.

Bazel I-də önəmin əsasən kredit risklərinə verilməsini, 8 faizlik minimum kapital tələbi, kapital anlayışı, kredit riskləri üzrə ölçülmüş aktivlərin bu standartların əsas xüsusiyyətləri olduğu qeyd edilə bilər. 2004-cü ildə qəbuledilmiş Bazel II standartlarında tənzimlənmə prinsipləri 3 pilləli yanaşma əsasında tətbiq edilmişdir:

1. Minimum kapital tələbi,
2. Nəzarət mexanizmləri,
3. Bazar intizamı.¹

İqtisadi inkişafa təsir və daha mühüm əhəmiyyətə malik olması baxımından Bazel III standartlarının bir sıra yeniliklərini xüsusi fərqləndirmək gərəkdir. 1-ci dərəcəli kapital 4 faizdən 6 faizədək artırılmış, sistem əhəmiyyətli qlobal banklar üçün əlavə kapital tələbləri müəyyən edilmişdir. Əlavə kapital buferlərinin saxlanması ilə bağlı tələblər banklara yüksək iqtisadi inkişaf dövründəki ehtiyatları iqtisadi böhranlar zamanı istifadə etməyə imkan yaratmış, beləliklə də iqtisadiyyatda pro-tsikliyi

¹ Basel III - International regulatory framework for banks: [Electronic resource] / Bank for International Settlements (BIS), - Basel, - October 29, 2023. URL: <https://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>

məhdudlaşdırmışdır. Bazel III-ün əsas yeniliklərindən biri kimi 2.5 %-lik kapital konservasiya buferinin təyin olunması iqtisadi və maliyyə böhran və bazar dalğalanmaları dövründəki itkilərin qarşısının alınması məqsədi daşıyır.² Bazel III standartlarının iqtisadi tsikl vasitəsi ilə real iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyəcəyi hədəflənir.

İqtisadi inkişaf mahiyyət etibarı ilə, iqtisadi artımdan daha geniş kateqoriyaları əhatə etməklə, cəmiyyətin, regionun və ya hər hansı bir ölkədə əhalinin həyat keyfiyyəti və iqtisadi ifahının yaxşılaşdırılmasını özündə ehtiva edir.³ Empirik tədqiqatlar da göstərir ki, inkişaf etmiş maliyyə sisteminə malik olan ölkələrdə daha yüksək iqtisadi artım göstəriciləri müşahidə olunur. Sağlam bank sektorunun mövcudluğu iqtisadi sabilliyə dəstəkləyici, zəif bankçılıq sektorunun mövcudluğu isə, əksinə, iqtisadi çaxnaşmaların yaranmasına təsir göstərir. Daha geniş formada yanaşdıqda isə, bu standartların iqtisadi artımı məhdud səviyyədə limitləməklə daha təhlükəsiz maliyyə və iqtisadi sistemin formalaşdırılmasına töhfə verdiyini qeyd etmək olar. Bank sektorunda korporativ idarəetmə, şəffaflıq, effektiv tənzimləmə və nəzarət prinsiplərini təşviq edən Bazel standartlarının tətbiqinin iqtisadi inkişaf üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini söyləyə bilərik. Belə ki, Bazel III standartlarının da məqsədi bank sektorunun böhranlardan yaranmış şokların absorbsiya olunması, bununla da bank sistemindən iqtisadiyyata risklərin ötürülməsi ehtimalını minimuma endirməkdir. Bazel standartları iqtisadi inkişafın fundamental elementlərindən olan tənzimləyici çərçivənin inkişafı, insan resurslarının təlimləndirilməsi kimi amillərlə yanaşı, daha uzunmüddətli investisiyaların yatırılması və nəticədə texnologiya və innovasiyaların tətbiqi, infrastrukturun inkişafı üçün də geniş imkanlar yaradır ki, bu da iqtisadi inkişafa nail olunmasında mühüm amillərdən hesab olunur.

Dissertasiyanın “Bazel III prinsiplərinə əsaslanan bankçılıq təcrübəsinin öyrənilməsi və Azərbaycanın bank sektorunda tətbiqi imkanlarının qiymətləndirilməsi”nə həsr edilmiş ikinci fəslində Bazel

² Krug, S. *The impact of Basel III on financial (in)stability: an agent-based credit network approach* / S.Krug, M.Lengnick, H.W.Wohltmann // *Quantitative Finance*, Volume 15, Issue 12. - 2015, - 32 p.

³ Dang, G., Pheng, L.S. *Chapter. Theories of economic development: [Electronic resource]* / Springer Ltd, *An extract from Infrastructure investments in developing economies - The Case of Vietnam*, - 1st Edition, - 2015, - p. 11-26. - May 25, 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-287-248-7_2

III prinsiplərinin tətbiqi və iqtisadi inkişafa təsiri üzrə beynəlxalq təcrübə, Azərbaycan iqtisadiyyatının və bank sektorunda inkişaf tendrləri, standartlara keçid şəraitinin diaqnostikası təhlil edilməklə qiymətləndirilmişdir.

Bazel III meyarlarının tətbiqi məsələləri baxımından bank tənzimlənməsinin ölkəyə uyğun fərqli xüsusiyyətləri, lokal bank sektorunun ehtiyacları, yerli ənənələr, maliyyə-bank sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri, sektordakı risklər, tənzimləmə resursları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bazel III-ə keçidin Dünya Bankının “Qlobal İnkişaf İndikatorları” və BVF-nin “Maliyyə Sağlamlığı İndikatorları” və “Makroprudensial Siyasət Sorgusu”, “Qlobal İqtisadi Mənzərə”, “Qlobal Maliyyə Sabitliyi Hesabatları”, “Maddə IV hesabatı” və s. kimi hesabatlarda Azərbaycanın reytinglərinə potensial təsir imkanlarını qeyd etmək mümkündür.

Region ölkələrindən Gürcüstan Bazel III standartları ilə bağlı qanunvericiliyini artıq Avropa Birliyinin direktivlərinə uyğunlaşdırmışdır. Ölkə bankları üçün “Avropa Şurası”nın 2013-cü il tarixli direktivinə əsasən kapital tələblərinə əməl etmək zəruridir.⁴ Qazaxıstanda Bazel III standartlarının tətbiqi məsələləri 2015-ci ildən aktuallaşmışdır. Bazel Komitəsinin üzvü kimi Türkiyədə Bazel standartlarına uyğun bankçılığın tənzimlənməsi mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir.

Aparadığımız təhlillər göstərir ki, bank sektoru daha çox uzunmüddətli kreditlərin verilməsində maraqlıdır. Uzunmüddətli kreditlərin cəmi portfeldə xüsusi çəkisi 2021-ci ildə 81%-ə enmiş, 2022-ci ildə isə 82% olmuşdur. Statistik təhlillər göstərir ki, aparılan islahatlar nəticəsində bank sektorunda qeyri-işlək kredit göstəriciləri də əsaslı dərəcədə yaxşılaşmış, 2017-ci ildə qeydə alınmış 13,8% göstərici ilə müqayisədə azalaraq 2022-ci ilin yekunları üzrə 2,9%-ə enmişdir.⁵ Ölkədə problemli kreditlərin ən çox olduğu segment xarici valyutada verilmiş qısamüddətli kreditlər üzrədir. Lakin depozitlərin daha çox qısamüddətli olması sektorun dayanıqlılığı baxımından risk daşıyan amillərdəndir. Bu, böhranlı şəraitlərdə bank sektorunda vəziyyətin daha da pisləşməsinə səbəb ola bilər.

⁴ Georgia - Financial Sector Assessment Program, Detailed assessment of observance of the Basel core principles for effective banking supervision, IMF country report № 15/10: [Electronic resource] / International Monetary Fund, - Washington, - 2015. - 215 p. - December 7, 2023. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr1510.pdf> səh.176

⁵ Pul-kredit statistikası (statistik məlumat bazası): [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı. - Bakı, - 25 Yanvar, 2024. URL: <https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators>

Ölkə başçısının 2021-ci il 2 fevral tarixli Fərmanı ilə növbəti onillik inkişaf üzrə Milli Prioritetlər sənədi təsdiq olunmuş, bu prioritetlərin ilk 5 illik planı olan müvafiq sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası qəbul edilmişdir. Hələki ölkə iqtisadiyyatında yaradılan əlavə dəyərin tərkibində mədənçıxarma sənayesinin payı yüksək olaraq (2022-ci il üzrə 48,6%) qalır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı baxımından mühüm göstəricilərə malik ikinci sektor olan ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sektorunun 2022-ci ildə yaradılan əlavə dəyərdə payı 8,9%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının 6,5%, email sənayesinin 5,4%, tikinti sektorunun 5,2%, məşğulluğun ən mühüm sahəsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təminatçısı olan kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq sektorunun 5,1% təşkil etmişdir. Maliyyə və sığorta fəaliyyətinin yaradılan əlavə dəyərdə payı cəmi 1,8% təşkil etmişdir.

Dünya Bankının məlumatlarının təhlili göstərir ki, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı, istehsal və xidmət sektorları üzrə orta onillik real iqtisadi artım (müvafiq olaraq, 3,9%, 4,1%, 5,2%) dünya üzrə orta göstəricilərdən (müvafiq olaraq, 2,9%, 2%, 2,7%) yuxarı, sənaye sektoru üzrə (-1,4%) isə qlobal göstəricilərdən (2,8%) aşağı olmuşdur. Göründüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatının iqtisadi artım göstəricilərinin qlobal göstəricilərdən daha aşağı olmasının əsas səbəbi son onillik ərzində sənaye sektorunda real iqtisadi artım göstəricilərinin resessiv trend nümayiş etdirməsi ilə bağlıdır.

PESTEL metodologiyası əsasında apardığımız təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda Bazel III standartlarına mərhələli keçid üçün əlverişli şərait mövcuddur. Son illər ərzində xüsusi ilə də, pandemiya dövründə elan edilmiş requlyativ təsərrüfatların, ləğv edilməyə başlanılması, yeni qlobal makroiqtisadi çağırışlar və Bazel standartlarına uyğunlaşma istiqamətində qlobal meyillər fonunda tənzimləyici çərçivənin sərtləşdirilməsi risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərin göstəricilərinin artımı, son nəticədə isə kapital adekvatlığı göstəricilərinin azalması ilə nəticələnmişdir. Bazel III-ün icrasının texniki bilik və bacarıqlar tələb etməsi ilə bərabər, meqarequlyatorun hüquqi çərçivədə kifayət qədər güclü qanunvericilik əsaslarına malik olması, tənzimləmə imkanlarının, əməliyyat müstəqilliyinin mövcudluğu da önəmlidir. Çünki yüksək kapital və likvidlik tələbləri, makroprudensial tənzimləmənin tətbiqi üçün qanunvericiliyə dəyişikliklərin edilməsi zərurəti bir çox hallarda maliyyə bazarı iştirakçılarının müqaviməti ilə üzləşə bilər. “Qlobal İnnovasiyalar İndeksi” 2023-cü ilin

nəticələrinə göstərir ki, Azərbaycan özəl sektora verilən kreditlərin ümumi iqtisadiyyatda çəkisinə görə bir sıra region ölkələrindən geridədir (Gürcüstan 43, Türkiyə 46, İran 59, Rusiya 61, Özbəkistan 90, Belarus 92, Ukrayna 101, Azərbaycanı 106-cı pillədə).

Dissertasiyanın “İqtisadi inkişafın təmin edilməsində Bazel III standartlarının və bankçılığın rolunun gücləndirilməsi mexanizmləri” adlı üçüncü fəslində Azərbaycanda iqtisadi inkişafa bankçılığın təsir imkanları və perspektivləri, iqtisadi inkişafa Bazel III-ün ləngidici təsirlərinin azaldılması və bu keçidin təsirinin optimallaşdırılması üzrə mexanizmlər tədqiq edilmişdir.

Son illər ölkənin maliyyə-bank sektorunda hüquqi və rəqulyativ çərçivənin təkmilləşdirilməsi, maliyyə infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, institusional quruculuq istiqamətlərində görülmüş işlər və dövlət proqramlarının icrası müsbət nəticələr göstərmişdir. Təhlillərimiz bank sektoru tərəfindən 2000-ci ildən bəri verilmiş kreditlərlə ÜDM-in müvafiq tarixli göstəricilərinin dinamikası arasında güclü korrelyasiyanın olduğunu göstərir (0.772). Son 10 il ərzində ÜDM 3,1 dəfə artsa da, iqtisadi sektorlara verilən kreditlərin həcmində cüzi artım olmaqla (57%), maliyyə dərinliyi 19,7%-dən 9,9%-ə enmişdir. Maliyyə dərinliyi kənd təsərrüfatı (58 faiz bəndi), energetika sektoru (14,7 faiz bəndi), tikinti (51,5 faiz bəndi), ticarət və xidmət sektoru (44 faiz bəndi), nəqliyyat və rabitə sektorlarında (50 faiz bəndi) azalmışdır.

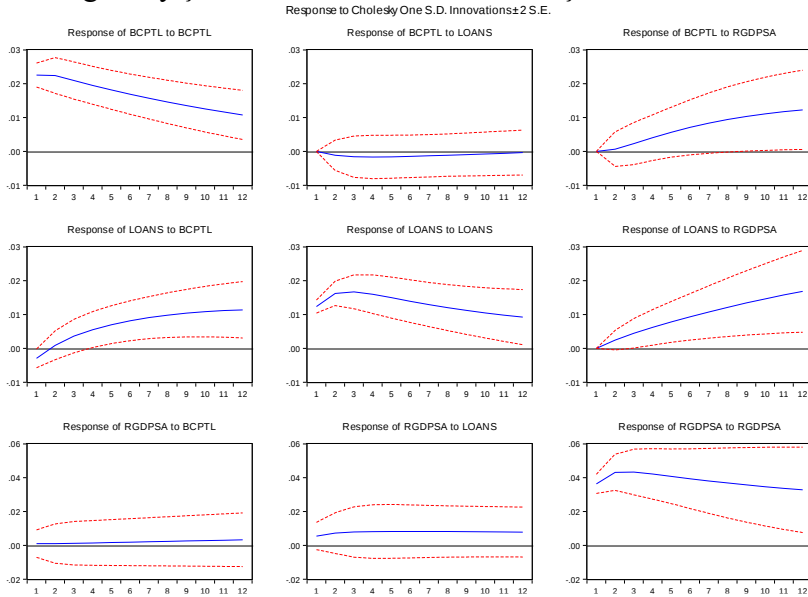
Mühüm bir məqam kimi nəzərə almaq lazımdır ki, yüksək risk dərəcələri bankları kiçik və orta sahibkarlığın maliyyələşməsindən iri müəssisələrin maliyyələşməsinə də yönləndirə bilər ki, bu da Bazel III standartlarını tətbiq edərkən iqtisadi inkişaf üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin maliyyəyə çıxışı və maliyyə inklüzivliyi məsələlərini xüsusi olaraq nəzərə almağı zəruri edir.

Bazel III tətbiqinin makroiqtisadi təsirini qiymətləndirmək üçün Vektor Avtoregressiv (VAR) modelindən istifadə edilmişdir. Bu tədqiqatda təklif edilən modelin qurulması üçün üç göstəricidən istifadə edilmişdir ki, bunlara da bank kapitalı, istehlakçılara və şirkətlərə verilən ümumi bank kreditləri və ümumi daxili məhsul (ÜDM) aiddir. Qurulmuş model aşağıdakı kimi ifadə oluna bilər:

$$\Delta Y_t = c + \sum A_p \Delta Y_{t-p} + v_p$$

burada Y_t $n \times 1$ ölçülü endogen dəyişənlər vektorudur, A_p təxmin ediləcək əmsallar matrisidir (coefficients), c modelin intersept vektorudur, v_p isə ağ küyə malik qalıq həddidir (white noise). Bu modeldə endogen dəyişənlərin vektoruna kapitaldakı dəyişikliklər (BCPTL), kredit portfeli (LOANS) və real ÜDM (RGDP) daxildir. VAR modeli sıralaması BCPTL, LOANS və RGDPSA olaraq müəyyən edilmişdir. Qurulmuş VAR modelində optimal gecikmə uzunluqları müəyyən edildikdən sonra impuls-reaksiya funksiyaları hesablanır ki, bu da şokların modelin dəyişənlərinə təsirlərini və eyni zamanda hansı zaman aralığında təsirlərini anlamağa kömək edir. Şokların necə baş verəcəyini təyin etmək üçün dəyişənlərin 15 dövr ərzində reaksiyalarına baxılmışdır. Nəticələr göstərir ki:

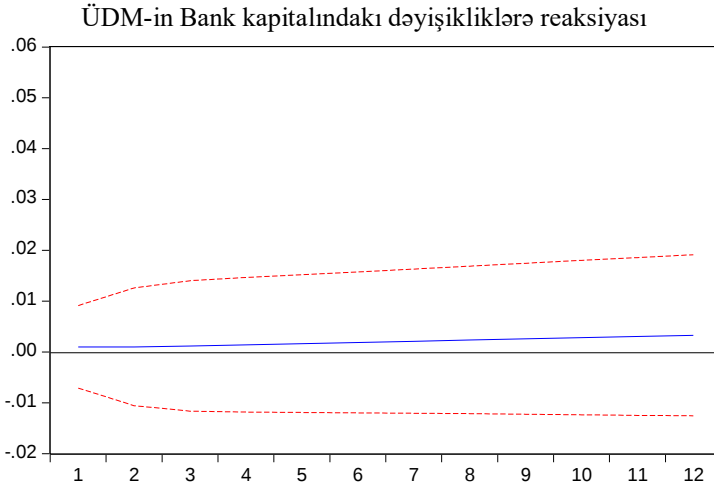
- BCPTL-in, yəni bank kapitalının, digər dəyişənlər üzərindəki təsiri ümumilikdə azdır və zamanla zəifləyir.
- LOANS-un, yəni kreditlərin, həm özünə, həm də digər dəyişənlər üzərində daha nəzərəcarpacaq bir təsiri var.
- RGDP)SA, yəni real ÜDM, öz dəyişənlərinə ən güclü təsiri göstərir və digər dəyişənlərin onun üzərindəki təsiri çox zəifdir.

Şəkil 1. VAR modelin nəticələri

Mənbə: Eviews 12 program paketindən istifadə edilməklə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Burada bizi daha çox maraqlandıran isə ÜDM-nin bank kapitalında baş verən dəyişiklərə reaksiyasıdır ki, bu qrafik göstərir ki, BCPTL-dəki şokların RGDPSA üzərində nəzərəcərpacaq bir təsiri yoxdur və ya təsir çox zəifdir. Nəticələr bank kapitalının real iqtisadi göstəricilər üzərindəki təsirinin zəif olduğunu, lakin kreditlərin iqtisadi fəaliyyətə daha çox təsir etdiyini göstərir. Bu, Bazel III-ə keçid baxımından zamanı nəzərə alınmalı olan bir ən mühüm məqamlardandır.

Şəkil 2. VAR modelin nəticələri

Mənbə: Eviews 12 program paketindən istifadə edilməklə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bank sektorunun maliyyə böhranlarına qarşı davamlılığı üzrə mühüm göstəricilərdən biri olan “Bank sektorunda kövrəklik indeksi”dir (BSKİ) aşağıda qeyd olunmuş ardıcılıqla və 4 düstur əsasında aparılır:

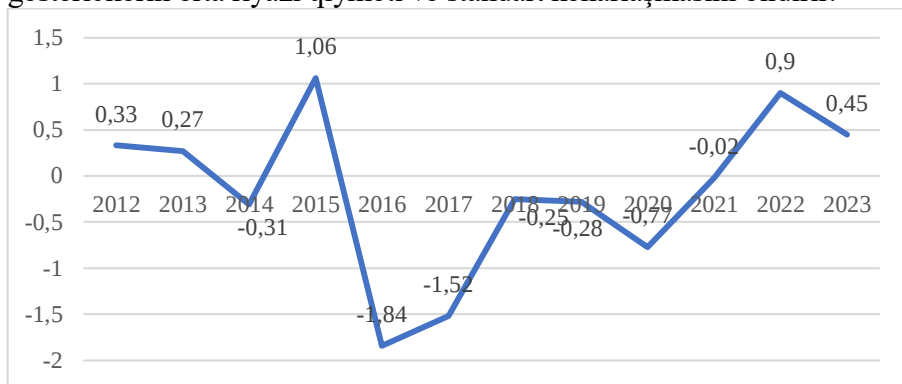
$$CPSt = \frac{LCPSt - LCPSt-12}{LCPSt-12}$$

$$FLt = \frac{LFLt - LFLt-12}{LFLt-12}$$

$$DEPt = \frac{LDEPt - LDEPt-12}{LDEPt-12}$$

$$BSFI = \frac{\frac{(CPSt - \mu_{cps})}{\sigma_{cps}} + \frac{(FLt - \mu_{fl})}{\sigma_{fl}} + \frac{(DEPt - \mu_{dep})}{\sigma_{dep}}}{3}$$

Bu hesablamalarda, LCPS - özəl sektora verilən kreditləri, LFL - bank sektorunun xarici borc üzrə öhdəliklərini, LDEP - əhalinin banklarda olan əmanətlərini, CPS - özəl sektora verilmiş kreditlərin illik əsasda dəyişməsinə, FL - bankların xarici borc üzrə öhdəliklərinin illik dəyişməsinə, DEP isə əmanətlərin illik dəyişməsinə göstərir. μ və σ isə, müvafiq olaraq göstəricilərin orta riyazi qiyməti və standart kənarlaşmasını bildirir.

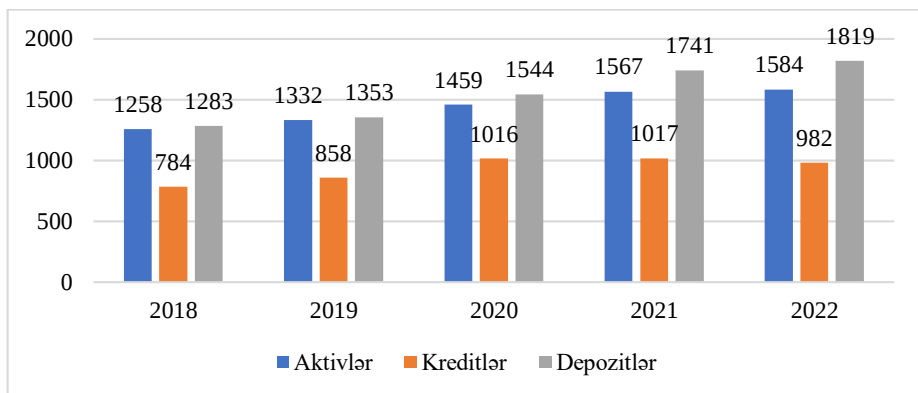

Qrafik 1. Azərbaycan bank sektorunda BSKİ, 2012-2023-cü illər

Mənbə: Müəllif tərəfindən aparılmış hesablamaların nəticələri əsasında tərtib olunmuşdur.

Beləliklə, bank sektorunda yuxarıda qeyd olunmuş müvafiq 3 göstəricidən istifadə etməklə apardığımız hesablamalar bank sektorunun dayanıqlılıq göstəricilərinin yaxşılaşdığını, bununla yanaşı, xüsusi ilə də 2015-ci ildə risklərin artdığını, bankların yüksək risklər götürdüyünü, 2016, 2017 və 2020-ci illərdə sektorun kövrəkliyinin artdığını bildirir.

Herfindal-Hirşman İndeksi (HHI) əsasında apardığımız hesablamalar Azərbaycan bank sektorunda son illərdə təmərküzləşmədə artım göstərir. Hesablamalarımız göstərir ki, 2022-ci ilin sonu üzrə bank sektorunda təmərküzləşmə aktivlər və depozitlər üzrə orta (müvafiq olaraq 1584 və 1819), kredit portfeli üzrə isə aşağı (982) səviyyədə olmuşdur.

Qrafik 2. Azərbaycan bank sektorunda HHI üzrə trendlər, 2018-2022

Mənbə: Müəllif tərəfindən aparılmış hesablamaların nəticələri əsasında tərtib olunmuşdur.

Təhlillər göstərir ki, artıq Azərbaycanda Bazel III standartlarının mərhələli keçidinə başlanılmışdır və bank sektorundakı mövcud göstəricilər də Bazel III-ə keyfiyyət baxımından olmasa da, kəmiyyət baxımından cavab verir.

Cədvəl 1. Azərbaycan bank qanunvericiliyi, faktiki göstəricilər və Bazel III-ün müqayisəli təhlili

Göstəricinin adı	Bazel III standartlarına əsasən prudensial tələb	Azərbaycan qanunvericiliyində tələb	Faktiki orta göstəricilər
1-ci dərəcəli minimum kapital adekvatlığı əmsalı	6.0%	Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə-6% Digər banklar üçün -5%	Sektor üzrə orta göstərici: 22,5%
Minimum məcmu kapital adekvatlığı əmsalı	8.0%	Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə minimum 12% Digər banklar üçün minimum 10%	Sektor üzrə orta göstərici: 28,3%
Kontr-tsiklik bufer	0-2.5%	0-2,5%	-
Likvidliyin örtülməsi əmsalı	2019-cu ildən etibarən 100%	2025-ci ildən etibarən 100%	-
Leverec əmsalı	Minimum 3% Qlobal sistem əhəmiyyətli banklar üçün xüsusi hesablama qaydası	Sistem əhəmiyyətli banklar üzrə minimum 5% Digər banklar üçün minimum 4%	Sektor üzrə orta göstərici: 13,7%

Minimum səhmdar kapitalı əmsalı, Kapital konservasiya buferi, Minimum səhmdar kapitalı əmsalı və kapital konservasiya buferinin cəmi, Minimum məcmu kapital və konservasiya buferinin cəmi, Xalis sabit maliyyələşdirmə əmsalı Azərbaycan qanunvericiliyində tətbiq olunmur.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

2016-cı ildən bəri 1-ci dərəcəli kapital və məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı üzrə açıqlanan bank məlumatlarının əsasında aşağıdakı qaydada apardığımız təhlillər hazırkı Bazel III standartlarının tətbiqi şəraitində 1-ci dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı üzrə 13%, Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı üzrə bankların 16%-nin standartlara cavab vermədiyini göstərir:

Komplayens uyğunluq faizi=Bazel III üzrə standartlardan aşağı göstəriciyə malik bankların sayı/Datasetdəki cəmi bankların sayı

2016-cı ildən 31 data nöqtəsi üzrə bank sektorunun 1-ci dərəcəli və məcmu kapital üzrə adekvatlıq əmsalı əsasında aparılmış statistik təhlillər sektorda orta göstəricilərin, müvafiq olaraq, 26,4 və 31,4 faiz olduğunu göstərir. 1-ci dərəcəli və məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı üzrə qeydə alınmış ən yüksək göstəricilər müvafiq olaraq, 212,5 və 321,3% olduğu halda, ən aşağı göstəricilər 1,7% və 0% olmuşdur. Hər iki əmsal üzrə orta göstəricidən kənarlaşma əmsalı 24,7% və 34,3% təşkil edir. Nəticələr əksər bankların aşağı səviyyəli adekvatlıq göstəricilərinə malik olmasını göstərir.

Bazel III-dəki məcmu kapital üzrə tələblərə cavab vermək üçün məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalının formalaşdığı 2 göstərici əsasında Kuk əmsalı üzrə aşağıdakı iki ssenaridə hesablamalar aparsaq, qeyd olunan 5 bank üzrə cəmi 44 milyon manat həcmində əlavə məcmu kapitalla və yaxud da risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərin 339 milyon manat həcmində və ya 8,7 faiz azaldılmasına ehtiyac olduğu görünür.⁶

$$W_{2013} = \frac{K_{tier1} + K_{tier2} - K_{deduction}}{R_{cred}}$$

Burada, W_{2013} - Kapital adekvatlığı əmsalını, " $K_{tier1} + K_{tier2} - K_{deduction}$ " - Tutulmalardan sonar məcmu kapitalı, R_{cred} - risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivləri göstərir.

➤ Ssenari 1. 13%-lik əmsala nail olmaq üçün məcmu kapitalın artırılması:

Tələb olunan $(K_{tier1} + K_{tier2} - K_{deduction}) = R_{cred} \times 13\%$ -cari $(K_{tier1} + K_{tier2} - K_{deduction})$

➤ Ssenari 2. 13%-lik əmsala nail olmaq üçün Risk dərəcəsi üzrə

⁶Biolas, M. A.Solek. Evolution of capital adequacy ratio / M.Biolas, A.Solek // Recent issues in economic development, Economics & Sociology, - Volume 3, - Issue №2, - 2010, - p. 48-57.

ölçülmüş aktivlərin azaldılması:

$$\text{Tələb olunan } R_{\text{cred}} = \text{Cari } R_{\text{cred}} - (K_{\text{tier1}} + K_{\text{tier2}} - K_{\text{deduction}}) / 13\%$$

Cədvəl 2. Bazel III-ə keçidin bank sektoru üçün ilkin xərcləri

İndikatorlar	Accesbank	Bank Respublika	Rabitə Bank	UniBank	Cəmi
Cari məcmu kapitalın adekvatlıq əmsali	11.8%	11.9%	12.1%	11.7%	-
Senari 1 (məcmu kapitalın artırılması)	9,868,810	11,699,300	8,185,250	14,418,470	44,171,830
Senari 1 (risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərin azaldılması)	75,913,923	89,994,615	62,963,462	110,911,308	339,783,308

Mənbə: Bankların açıqladığı məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Tələb olunan məcmu kapital bank sektorunun cəmi kapitalının 1, ÜDM-in isə 0,03 faizini təşkil edir.

Ümumiləşdirsək, Bazel III standartları Azərbaycanda bir neçə kanal üzərindən iqtisadi inkişafa təsir imkanlarına malikdir.

Cədvəl 3. Bazel III standartlarının Azərbaycanda iqtisadi inkişafa təsir kanalları

Bazel III meyarı	İqtisadi inkişafa müsbət təsir kanalları	İqtisadi inkişafa mənfəət təsir kanalları	Mənfəət təsirlərinin azaldılması yolları
Artırılan kapital tələbləri	Bank sektorunun və nəticədə iqtisadi stabilliyi təşviq etməsi	Kreditləşmə və bunun nəticəsində iqtisadi inkişafa yavaşladıcı təsir göstərməsi	Standartların yerli şəraitə uyğunlaşdırılması və mərhələli tətbiqi Yerli bank sektorunun potensial və imkanlarının artırılması
Stress senarilərinə dayanıqlı olmaq üçün yüksək keyfiyyətli likvid aktivlərin saxlanması tələbləri		Kredit əlçatanlığı və iqtisadi inkişafa mənfəət təsir göstərməsi	Risk menecment mədəniyyətinin yüksəldilməsi
Leverec əmsali (bankların levere-cinin məhdudlaşdırılması)	Risk götürməyi məhdudlaşdırması	Kredit təklifini məhdudlaşdırması və investisiya və iqtisadi artıma mənfəət təsir göstərməsi	Monitoring, qiymətləndirmə və hesabatlılığın gücləndirilməsi Maliyyələşmə və kreditləşmə mənbələri

Kontr-tsiklik kapital buferləri	Yüksək kredit artımı dövrlərində daha yüksək kapital tələbinin kredit bumunu mülayimləşdirməsi		üzrə asılılığın azaldılması və alternativ maliyyələşmə mənbəyi kimi kapital bazarlarının inkişafına dəstək göstərilməsi Beynəlxalq maliyyə institutları və digər ölkələrin tənzimləyici orqanları ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi Standartlardakı dəyişikliklər, onların mahiyyəti və faydaları haqqında ictimai və bank sektorunun məlumatlılığının artırılması, standartların potensial təsirləri barədə şəffaf kommunikasiyanın aparılması Qeyri-bank segmentlərinin inkişafının diqqətdə saxlanılması və risklərin tənzimlənməsi Davamlı nəzərdən keçirmə və uyğunlaşdırma tədbirlərinin icrası
Risklərin idarəedilməsi üzrə ümumi tələblər	Gücləndirilən risk idarəetmə praktikalarının bank sektorunun dayanıqlılığını artırması, böhranları ön-ləməklə dayanıqlı iqtisadi inkişafı dəstəkləməsi		
Digər meyarlarla bağlı ümumi xarakterli təsirlər	Bank sektoruna inamın yüksəlməsi Bank sektorunda şəffaflığın yüksəlməsi Ümumi qlobal standartların formalaşdırılması Milli bankların beynəlxalq bazarlarda daha yaxşı və fəal iştirakçılığına şərait yaratması Bank sektorunda korporativ idarəetmənin yüksəldilməsi Təlim və treninqlər vasitəsi ilə sektorda maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi İnnovasiyaların inkişafına şərait yaratması	Bank xidmətlərinin bahalaşması Kölgə bankçılığının potensial artımı Kiçik banklar və yaxud daha zəif inkişaf etmiş ölkələrin banklarının tənzimləyici tələblərə cavab vermək üçün resurslara çıxış əldə etməsində çətinliklərin yaranmasının onların rəqabətqabiliyyətliliyinə mənfi təsir göstərməsi Regional fərqləri və ölkələrin institusional şəraitlərindəki fərqlilikləri nəzərə almadan hamı üçün ümumi olan standartların tətbiqinin bəzi bank segmentlərində məhdudiyyətlərə səbəb ola bilməsi	

Mənbə: Müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Beləliklə, Bazel III standartlarının iqtisadi inkişafa təsirləri üzrə aparılan təhlil, qiymətləndirmə və araşdırmalar aşağıdakı **nəticələri** və yekun **təklifləri** verməyə imkan yaratmışdır:

1. Statistik təhlillər bank sektorunun iqtisadi inkişafı kifayət qədər dəstəkləyə bilmədiyini göstərir. Bank sektorunun iqtisadiyyatda rolunu göstərən maliyyə dərinliyi göstəriciləri potensial imkanlardan aşağıdır və iqtisadi sektorlar üzrə inkişaf göstəriciləri ilə uzlaşmır.

2. Bazel III-ə keçidin iqtisadi təsirləri onların hansı formada tətbiqindən və bank sektorunun özünün hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq formalaşır. Azərbaycan bank sektorunda tətbiq edilmiş bir sıra prudensial normativlər bəzi hallarda Bazel III standartları ilə müqayisədə kəmiyyət baxımından daha sərt xarakterdədir. Lakin aktivlərin və kapitalın keyfiyyəti ilə bağlı tələblər baxımından yerli bank standartları beynəlxalq standartlardan geridədir.

3. Bazel III-ün iqtisadi inkişafa təsiri ilə bağlı gəlinən mövqelər birmənalı deyildir. Lakin standartların tətbiqi bütün komponentlərinin mənfi və müsbət təsirlərini nəzərə aldıqda iqtisadi artıma cüzi də olsa, daraldıcı təsir göstərir. VAR modeli əsasında apardığımız araşdırmalar standartlara keçidin iqtisadi inkişafın iqtisadi artım parametrinə ciddi mənfi təsir göstərməyəcəyini bildirir.

4. Bazel III çərçivəsində daha yüksək kapital və likvidlik tələbləri ölkə banklarının kreditlər üzrə borclanma xərclərini artırmasına və kreditlərin əlçatanlığının azaldılmasına, bu isə, son nəticədə investisiya və istehlakın məhdudlaşdırılması vasitəsi ilə iqtisadi artımın cüzi zəifləməsinə gətirib çıxara bilər. Bazel III-ə keçid çərçivəsində real sektorun maliyyələşdirilməsində baş verə biləcək hər hansı kreditləşmə məhdudiyyətlərinin önlənməsi məqsədi ilə vergi tətilləri, real sektor üçün aşağı faizli kreditlər və dövlət zamanətlərinin genişləndirilməsi, real sektoru maliyyələşdirən ayrıca fondun formalaşdırılması, islam bankçılığı, alternativ maliyyələşmə (lizinq, faktoring, platforma əsaslı maliyyə xidmətləri) və s. kimi stimullaşdırıcı tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

5. Bazel III standartları uzunmüddətli dövrdə, xüsusi ilə də, yerli bank sektorunun və iqtisadiyyatın spesifik ehtiyac və mövcud xüsusiyyətlərinə uyğun və optimal formada tətbiq olunarsa, iqtisadi inkişafı dəstəkləyici xarakterə malikdir. Bazel III Azərbaycan üçün mahiyyət etibarı ilə

iqtisadi artımdan daha geniş əhatə dairəsinə malik iqtisadi inkişafın təmin edilməsində onun mütərəqqi prinsip və meyarlarındakı risklərin idarəedilməsi, şəffaflığın artırılması, korporativ idarəetmənin gücləndirilməsi kimi elementlərinə görə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu standartların tətbiqi, xüsusi ilə də son dəyişikliklərlə kapital konservasiya buferi və tsiklik buferlərinin tətbiqi iqtisadiyyatda yaranan şokların maliyyə sektoru tərəfindən daha da spiralvari yayılması və körüklənməsinin qarşısını almağa yardım edir. Bundan əlavə, Bazel III-ə keçidin gətirəcəyi çağırışlardan öncə bank sektorunda infrastruktur və institusional baxımından mövcud olan çağırış və risklərin aradan qaldırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

6. Bazel III bankçılıq standartlarının vahidləşdirilməsinə (kapitalın yerdəyişməsi və investisiyaların cəlbində müxtəlif bürokratik və qanunvericilik fərqlərini aradan qaldırması və s.) və daha stabil bank sisteminə səbəb olduğu üçün ölkə banklarının xarici bazarlarda iştirakına, bank sektoruna inamın artmasına və xarici investorların Azərbaycanın maliyyə bazarlarında daha yaxşı iştirakına səbəb ola bilər.

7. Bazel III-ə keçidin bank sektoru üçün yarada biləcəyi hər hansı sistem risklərinin təhlili üzrə analitik və proqnozlaşdırma istiqamətində stress-testləşdirmə və simulyasiya modellərinin tətbiqi, bank riskləri üzrə erkən xəbərdarlıq sistemlərinin inkişaf etdirilməsi üçün Bazel III-ün bazar intizamı və tənzimləmə üzrə müvafiq prinsiplərinin tətbiqi zamanı maliyyə bazarlarına nəzarət orqanının texniki potensialının, xüsusi ilə də insan kapitalının peşəkar bilik və bacarıqlarının davamlı gücləndirilməsi, riskəsaslı prudensial tənzimləmə metodlarından istifadə etməsi, institusional gücünün möhkəmləndirilməsi, bank sektorunda şəffaflığın və korporativ idarəetmə səviyyəsinin artırılması, ölkə banklarının innovativ həllərdən və yeni texnologiyalardan istifadəyə dair maraqlarının stimullaşdırılması məqsədəuyğun hesab olunur.

8. Bank sisteminin özünün Bazel III standartlarına keçidə hazırlıq səviyyəsinin davamlı şəkildə artırılması və bu istiqamətdə bank sisteminə korporativ idarəetmənin gücləndirilməsi üçün potensialın inkişaf etdirilməsi (insan resurslarının inkişaf etdirilməsi üçün təlimlərin keçirilməsi, beynəlxalq analoji tərəfdaş qurumlarla təcrübə və məlumat mübadiləsinin gücləndirilməsi, Bazel Komitəsi ilə birgə ən yaxşı təcrübələrin öyrənilməsi və s.), risk idarəetməsinin yaxşılaşdırılmasının təşviq edilməsi də bank sektorunun gələcək inkişafı və iqtisadi inkişafa

dəstəkləyici təsirinin gücləndirilməsi üçün mühüm hesab olunur. Bazel III standartları ilə bağlı bank sektorunda məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması (bank sektoru üçün xüsusi təlimlər və vörkşöplərin keçirilməsi) ilə bağlı dövlət orqanları, kommersiya və qeyri-kommersiya təşkilatlarının koordinasiya fəaliyyəti zəruridir. Ümumiyyətlə, Bazel III standartlarına keçid üzrə Mərkəzi Bank, ABA və maliyyə bazarının digər nümayəndələrinin də iştirakı ilə koordinasiya fəaliyyətinin təşkili kritik əhəmiyyətə malikdir. Bazel III standartlarının ölkə iqtisadiyyatı və bank sektoruna təsirləri ilə bağlı ABA-nın ekspert qruplarının davamlı müzakirə və ortaq tədqiqatlarının aparılmasının təmin edilməsi, Bazel III standartları üzrə təlim və tədris proseslərinə beynəlxalq ekspertlərin cəlbə zəruri hesab olunur.

9. Bazel III-ə mərhələli keçid proseslərini mütəmadi monitorinq və qiymətləndirməyə imkan verən nəzarət və hesabatlılıq mexanizminin qurulması, Mərkəzi Bankın mövcud komplayens əsaslı prudensial nəzarət sistemlərinin riskəsaslı nəzarətə keçidi üzrə mərhələli və kompleks yanaşmaların tətbiqi, Bazel Komitəsi ilə əməkdaşlıq edilməklə Tənzimləyici Ardıcılığın Qiymətləndirilməsi Proqramı çərçivəsində Azərbaycan bank sektorunda standartların tətbiqləri ilə bağlı ex-ante (öncədən qiymətləndirmə) metodundan istifadə edilməklə qiymətləndirilmələrin aparılması sektoral risklərin proqnozlaşdırılması və iqtisadi təsirlərin daha yaxşı qiymətləndirilməsi baxımından faydalı olardı.

10. Bazel III standartlarına keçid prosesinin daha uzunmüddətli dövrdə baş verməsi bu standartların yarada biləcəyi mənfi təsirlərin miqyasını azaldır. Bu baxımdan, Azərbaycanda da müvafiq standartların konkret meyarları üzrə spesifik keçid tarixlərinin müəyyənləşdirilməsi arzuolunan hesab olunur. Bazel III standartlarına keçid üzrə dövlət səviyyəsində mərhələli və yerli bank sistemi və iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərinə uyğun, həmçinin Bazel III standartlarına keçid üzrə qanunvericilik çərçivəsində uyğunlaşmaları, bank sektorunun kapital və likvidlik göstəricilərini nəzərə almaqla, Bazel III standartlarına keçid üzrə konkret icra qrafiki, məqsədlər və hədəfləri olan xüsusi Yol Xəritəsinin tətbiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

**Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı elmi əsərlərdə
dərc olunmuşdur:**

1. **A.R.Museyibov**, “Bank sektorunda strateji inkişaf trendləri” / “İqtisadi İslahatlar” elmi-analitik jurnal // - İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan, -2021, №1, ISSN №2790-2188, -s.41-48. URL: <https://ereforms.gov.az/az/publication/4>
2. **Ə.T.İmanzadə, A.R.Museyibov**, “Azərbaycan bank sektorunda qeyri-işlək kreditlər problematikasının təhlili” / “Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri və problemləri” Elmi əsərlər toplusu // - İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan, -2021, XXI buraxılış, ISSN №2413-7235, -s.115-129. URL: http://esri.gov.az/uploads/files/Toplu_2021.pdf
3. **A.R.Museyibov**, “Digitalization in Azerbaijani banking sector: development gap and opportunities” / Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin elmi xəbərləri // - UNEC, Bakı, Azərbaycan, -2021, №4, Cild 9, ISSN 2306-8426, - s.99-116. URL: <https://unec.edu.az/application/uploads/2023/11/UNEC-EX-2021-4.pdf>
4. **A.R.Museyibov**, “Yeni strateji inkişaf trendlərinin təhlili - Azərbaycan bank sektoru təmsalında” / “İqtisadiyyat və idarəetmədə davamlı inkişaf: Hədəflər və perspektivlər” beynəlxalq elmi-praktiki konfransının materialları // - Bakı Mühəndislik Universiteti, Bakı, Azərbaycan, -2021, -s.16-19. URL: https://beu.edu.az/root_panel/upload/files/beu_edu_az/documents/Economy_BOOK_2021_END.pdf
5. **A.R.Museyibov**, “Bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizlikdəki roluna baxış” / “İqtisadi İslahatlar” elmi-analitik jurnal // - İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan, -2022, №2(3), ISSN №2790-2188, -s.67-75. URL: <https://ereforms.gov.az/az/publication/7>
6. **G.Ü.Quliyeva, A.R.Museyibov, A.S.Satıcı**, “Pandemic challenges and post-pandemic opportunities for the banking system of Azerbaijan” / “IV İqtisadiyyat və idarəetmə sahəsində tədqiqatçıların beynəlxalq elmi konfransının materialları” // - UNEC, Bakı, Azərbaycan, -2022, -s.428-445. URL:

<https://iscemr.com/uploads/file/4d1b6-konfrans-tam-m-tnl-r-kitabi.pdf>

7. **A.R.Museyibov**, “The new backbone of banking: Basel III System evolution” / “İqtisadi İslahatlar” elmi-analitik jurnal // - İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan, -2023, №3(8), ISSN №2790-2188, -s.7-14. URL: <https://ereforms.gov.az/az/publication/21>
8. **G.Ü.Quliyeva, A.R.Museyibov**, “Comprehensive review of Azerbaijan's banking sector” / “Heydər Əliyevin milli iqtisadi inkişaf modeli Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin əsasıdır” mövzusunda keçirilmiş elmi-praktiki konfransının materialları // - Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan, -2023, -s.137-138. URL: <https://lsu.edu.az/new/immg/Konfransmaterial%C4%B1-24noyabr.pdf>
9. **M.R.Rəsulova, A.R.Museyibov**, “Bazel III, Maliyyə inklüzivliyi və iqtisadi inkişafa gedən yol” / “The proceedings of the second International Innovation Management and TRIZ Conference” book of conference proceedings // - Azerbaijan National Aviation Academy, Innovation Management and TRIZ Institute and Gazi University (Turkey), Bakı, Azərbaycan, -2023, ISBN 978-9952-37-967-9, -s.251-262. URL: https://www.triz.az/files/ugd/65b0d5_c8e8cfcfcc8c4338a029a399892bd6f8.pdf
10. **A.R.Museyibov**, “Qlobal maliyyə sabitliyinin gücləndirilməsi: Bazel 3 standartlarının nəzəri inkişaf məsələləri” / “Kooperasiya” elmi-praktik jurnalı // -, Azərbaycan Kooperasiya Universiteti, Bakı, Azərbaycan, -2023, №4, cild 71, ISSN 2218-91-49, -s.21-27. URL: <https://www.kooperasiya-journal.az/wp-content/uploads/2023/12/4-71-2023-AKU.pdf>
11. **A.R.Museyibov, A.S.Satiji**, “Financing trends of trade and logistics sector in developing countries: the case of Azerbaijan” / “Economy and Sociology” theoretical and scientific journal // - Chisinau, Moldova - 2023, №2, -ISSN: 2587-4187, - p.97-107. URL: https://es.ince.md/index.php/Economy_and_Sociology/article/view/174
12. **A.R.Museyibov**, “Azərbaycanda Bazel 3 standartlarına keçid məsələləri” / “Gənc tədqiqatçıların VII Respublika elmi konfransı”nın

materialları // - Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan, -2024, - s.270-272. URL:

https://www.au.edu.az/az/conferences/genc_tedqiqatcilarin_yeddinci_respublika_elmi_konfransi_2024

13. **A.R.Museyibov, Y.Mammadov, J.Jafarov**, “Role of the banking sector in sustainable economic development: the case of Azerbaijan” / “ Proceedings book of 11th International Zeugma congress on scientific research” book of proceedings // - Gaziantep, Türkiye, -2024, - ISSN 978-625-8254-45-7, -p.99-107. URL: https://www.zeugmakongresi.org/files/ugd/614b1f_ebe1504215dd47589d3d77ccfdd5e4a6.pdf
14. **G.U.Guliyeva, A.R.Museyibov**, “Basel III Adoption in Emerging Economies: Azerbaijan’s Perspective” / «Экономика и управление: проблемы, решения» научно-практический-теоретический журнал // - Москва, Россия, -2024, №2, том 5 (143), -ISSN: 2227-3891, - стр.52-66. URL: https://s-lib.com/en/issues/eiu_2024_02_v5_a7/
15. **A.R.Museyibov**, “Analysis Azerbaijani banking sector: in the period of transition to the Basel principles” / Наука, Технології, Інновації // -Киев, Украина, -2024, №1(29), -ISSN: 2520-6524, - стр.32-42. URL: https://nti.ukrintei.ua/?page_id=5457&lang=en (ERIH Plus)
16. **M.R.Resulova, A.R.Museyibov**, “Basel Komitesi: Küresel finansal standartların düzenlenmesindeki rolü ve işlevleri” / “XXI. Uluslararası Balkan ve Yakın Doğu iktisat, işletme ve yönetim bilimleri kongreler serisi // -Plovdiv, Bulqaristan, -2024, ISBN 978-619-203-485-6, - p.248-254. URL: https://www.ibaness.org/conferences/plovdiv_2024/ibaness_plovdiv_proceedings_draft_4.pdf

Dissertasiyanın müdafiəsi “11” iyun 2025-ci il tarixdə saat 15:00 da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin www.unec.edu.az rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “08” may 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 30.04.2025

Kağızın formatı: 60x84 ¹/₁₆.

Həcmi 1 ç.v. (37399 işarə)

Tiraj 100.

*“AA – Poliqraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru Tel.: +99455201280